

Praha, 2002. 43. Sedm pražských dnů, 21-27. srpen 1968: Dokumentace. – Praha, 1990. 44. Situační zprávy ústředního aparátu KSČ (20. listopadu – 1. prosince 1989). – Praha, 1995. 45. Suk J. "Listopad '89" a věc revoluce. Jaká revoluce se v Československu na přelomu let 1989/1990 odehrála? // Po stopách nedávné historie: Sborník k 75. narozeninám dok. Karla

Kaplana. – Brno, 2003. 46. Vedení KSČ o disentu a opozici: Dokumenty z ledna 1986 – října 1989. – Praha, 1999. 47. Zvykumu veřejného mínění v době sametové revoluce// Sociologia. – 1990. – № 5.

Надійшла до редколегії 17.02.10

В. Пашенко, асп.

ОЛЕКСАНДР ШЛІХТЕР – ДЕРЖАВНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ФУНКЦІОНЕР УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

В статті аналізується стан наукового дослідження життя та політичної діяльності одного з найвпливовіших радянських функціонерів 20–30-х років в Україні – Олександра Григоровича Шліхтера.

The article analyses the condition of the scientific research the life and the political activity the one of the most powerful Soviet states-man of the 20th–30th year in Ukraine the – Oleksandr Hhrigorievich Shlihkter.

Олександр Григорович Шліхтер – партійний та державний діяч Радянської України, який почав свою політичну діяльність в лавах Російської соціал-демократичної партії (входив до меншовицької фракції, згодом приєднався до більшовиків), у 1919 році призначений на посаду Народного комісара з продовольства Української соціалістичної радянської республіки (УСРР), у 1927-1929 рр. – народний комісар земельних справ УСРР, з 1931 року – віце-президент Всеукраїнської академії наук України (ВУАН), член ЦК КП(б)У, кандидат в члени Політбюро ЦК КП(б)У (1926-1937 рр.). Саме він став одним з тих діячів, які безпосередньо встановлювали більшовицький режим в Україні у 1919 році та сприяв зміцненню тоталітарного ладу в протягом 20-30-х років ХХ століття.

За часів радянської влади ім'я О. Шліхтера не замовчувалося, оскільки він належав до тієї нечисельної групи партійців так званої "ленінської гвардії", якій вдалося не лише уникнути репресій 30-років, але й залишитись при владі. Однак біографія О. Шліхтера не стала предметом широкого вивчення, оскільки окремі аспекти його діяльності як в Україні, так і поза її межами могли б свідчити не на користь влади загалом та постаті О. Шліхтера зокрема. Подібні небажані факти не згадувались, тому в офіційних нечисельних біографіях О. Шліхтера, його дії вслякко возвеличувались та вихвалялись. Все ж діяльність О. Шліхтера в Україні це досить маловивчена сторінка вітчизняної історії. Тому мета даної роботи – проаналізувати наявну історіографічну базу, що стосується життя та діяльності Олександра Шліхтера в Україні.

Загалом весь масив робіт можна поділити на чотири нерівноцінні групи за проблемно-тематичним принципом та хронологічними межами: радянську історіографію, сучасну вітчизняну історіографію, мемуарну літературу та дослідження істориків діаспори.

Оскільки, як вже зазначалося вище, за радянських часів постать О. Шліхтера не стала об'єктом замовчування, то в цей час вийшло декілька робіт, які безпосередньо були присвячені дослідженню біографії, та чисельні праці, що опосередковано стосувались його діяльності в Україні. Автори цих праць намагались вписати образ О. Шліхтера в певну канонізовану схему, яка була притаманна політичним біографіям більшості радянських лідерів, які не зазнали репресій: старий більшовик, професійний революціонер, соратник Леніна і т.п. Методологічною основою дослідження став марксизм-ленінізм, де домінуючими були закономірності перемоги Жовтневої революції, авангардної ролі більшовицької партії та неминучості розгрому "націоналістичних ухилів". Саме з таких позицій розглядалась політична діяльність О. Шліхтера в працях Д.Ф. Вірника [4], [5]. Ці

праці загалом повно і достовірно висвітлюють факти щодо дитинства та юності Олександра Григоровича, його навчання та початку діяльності в політичній сфері під час революції 1905-1907 року, аналізують період заслання, яке О. Шліхтер відбував в Красноярську. Однак автор мало звертає уваги на післяреволюційний період, зокрема на посаді Народного комісара з продовольства, і лише побіжно згадує про нього як про народного комісара земельних справ України або ж його діяльність у Всеукраїнській академії наук України. Таким чином, Д.Ф. Вірник досить детально проаналізувавши, хоча й з марксистських позицій, біографію О. Шліхтера до 1919 року, залишає багато "білих плям" подальшої діяльності останнього, які вимагали поглибленого дослідження. Подальшої розробки ця проблема не знайшла, оскільки це б привело істориків до висновків, які не відповідали офіційній концепції історії КП(б)У та УСРР. Монографія Д.Ф. Вірника на сьогоднішній день є єдиним спеціальним дослідженням, присвяченим постаті О. Шліхтера. Подальше вивчення діяльності О. Шліхтера було майже повністю припинено і обмежувалося вміщенням біографії в збірниках його праць [34], [35]. Як правило, ці біографії або являлися собою скорочений варіант монографії Д.Ф. Вірника, або ж були переписом автобіографії О. Шліхтера, написаної ним ще в 30-х роках [33]. Щоправда, інформація про О. Шліхтера була вміщена майже в усіх тогочасних енциклопедіях [1], [3], [23], що містили загальнобіографічні дані та аналізували, переважно, дореволюційну діяльність О. Шліхтера, і лише кількома реченнями висвітлювалась його діяльність після жовтневого перевороту.

Історики радянського періоду, досліджуючи політику більшовицької влади в Україні, досить часто й побіжно торкалися постаті О. Шліхтера в Україні. Такі дослідники як В. Борисов [2], І. Рибалка [24], Хміль І. [32], аналізуючи більшовицьку продовольчу політику в Україні, намагались виправдати засоби і методи її реалізації, в цілому позитивно оцінюючи діяльність О. Шліхтера в Україні, який, за висловлюванням В. Борисова, працював в Україні "в інтересах постачання голодній півночі і армії РРФСР" [2, с. 216-217]. Щодо проблеми діяльності О. Шліхтера в Україні в другій половині 20-30-х рр. ХХ століття, то вона є невисвітленою в радянській історіографії. Як правило, тогочасні історики обмежувались згадуванням О. Шліхтера як "натхненника" створення та функціонування машинно-тракторних станцій в Україні [11, с. 50].

В сучасній вітчизняній історіографії немає окремої праці, яка б була спеціально присвячена постаті О. Шліхтера, з повним і фундаментальним аналізом його політичної діяльності. Це завдання не змогла вирішити публікація короткої біографії О. Шліхтера у монографії В. Лозицького [15]. Всі праці, які вийшли після 1990 року, більшою чи меншою мірою, лише опосеред-

ковано торкаються діяльності О. Шліхтера в Україні. Але, на відміну від своїх попередників, сучасні історики схильні більш критично, інколи негативно, оцінювати діяльність О. Шліхтера в Україні, завдяки кардинальному перегляду методологічних основ історичного дослідження та можливості вивчення фактографічного матеріалу із закритих раніше фондів архівів.

За останні півтора десятиліття спостерігається значне збільшення виходу праць узагальнюючого характеру. Їхня важливість визначається синтетичним характером, широкими географічними або хронологічними межами дослідження, репрезентативною джерельною базою. Ці праці є своєрідним підсумком розвитку історіографії, оскільки вони відображають основні етапи та характерні риси формування історичних знань взагалі і з конкретних проблем зокрема. Узагальнюючі багатомні дослідження дозволяють визначити місце, яке відводилося вивченню діяльності О. Шліхтера в Україні в цілісній конструкції історичного процесу, а також як історики розуміли, визначали, трактували зміст, сутність та наслідки цієї діяльності. Як правило, такі праці виходять за загальною редакцією провідних фахівців з певної проблеми.

З узагальнюючих праць, виданих у період незалежності України, найбільшу увагу привертає двотомна "Історія українського селянства" [9]. У ній по-новому, висвітлено важливі події в історії селянства України, в тому числі питання, пов'язані з продовольчою політикою більшовиків в Україні у 1919 році та аграрною політикою радянської влади в Україні наприкінці 20-х – в 30- роках ХХ століття. Осягненню загальних тенденцій розвитку історичних процесів, що мали місце в Україні на початку ХХ століття, сприяє 6-ти томна "Політична історія України ХХ століття" [21]. Це видання містить всебічний науковий аналіз вузлових проблем української політичної думки і політичних ідей в Україні, еволюції форм державного правління і устрою, політичних інститутів і структур влади. Автори осмислюють передусім ті історичні явища, що становлять політичну сферу суспільного життя. Особливістю третього тому даного видання є те, що в ньому не лише детально розглядається процес формування та функціонування владних структур в 20-30-х роках, але й висвітлюється процес діяльності Наркомату закордонних справ в 20-х роках, очолюваного в Україні на той час О. Шліхтером, що є досить мало висвітленою сторінкою історії України ХХ століття.

Монографічні дослідження є основним каналом розвитку науки і найбільш поширеним видом історіографічних джерел. Їхня цінність полягає в тому, що вони інформують про рівень розвитку історичної науки, ґрунтовність наукового осмислення історичних та історіографічних питань. Серед монографічних досліджень, що певною мірою торкаються діяльності О. Шліхтера в Україні, можна виділити праці В. Сергійчука [25], [28]. Він, досліджуючи питання голоду-геноциду в Україні у 1932-1933 роках, розглядає та аналізує більшовицьку продовольчу та аграрну політику в Україні починаючи з 1917 року, тобто від моменту першого приходу більшовиків до влади. Автор зазначає, що у 1919 році В. Ленін посилав в Україну не лише чисельні робітничі загони для ревізиції продовольства, але й "вміло підбирав серед збільшовиченого українства своїх прихильників" [28, с. 3]. Одним з таких "прихильників" В. Сергійчук вважає О. Шліхтера. Дослідник зазначає, що користуючись ціннісними методами при виводі продовольства з України, О. Шліхтер сприяв тому, що в Україні спалахнув голод, а "так звана "самостійна" УСРР ніколи не могла розпоряджатися багатствами, які творилися руками українців" [25, с. 15].

Навідміну від В. Сергійчука, С. Кульчицький схильний менш критично оцінювати діяльність О. Шліхтера в Україні. Зокрема, він наводить факти, коли О. Шліхтер намагався запропонувати більш оптимальні, на його думку, заходи щодо перетворення сільського господарства, однак його пропозиції не було враховано керівництвом ні в 1919 році [14, с. 127], ні під час проведення суцільної колективізації в Україні [12, с. 126-127]. С. Кульчицький вважає, що запропоновані О. Шліхтером темпи і шляхи зростання колективних господарств в Україні, для Й. Сталіна були неприйнятні, тому пропозиції О. Шліхтера були відкинуті [13, с. 105-106].

В сучасній українській історіографії можна виділити працю В.Ф. Солдатенка [26], який, досліджуючи життєвий та політичний шлях М. Скрипника, зосередив особливу увагу на тих особистостях, які прилучилися до його цькування і зрештою довели до самогубства. Особливу увагу автор приділяє О. Шліхтеру, якого вважає одним з основних організаторів антискрипнівської кампанії. В. Солдатенко, ретельно проаналізувавши статтю О. Шліхтера "За більшовицьку непримиренність в теорії" [36], робить висновок, що О. Шліхтер доклав максимум зусиль для того, щоб М. Скрипника зрештою звинуватили в націонал-ухильництві [26, с. 227].

Останніми роками дослідники все більше уваги почали приділяти проблемі формування та функціонування радянської політичної еліти в СРСР загалом, так і в УСРР зокрема. М. Фролов [30], [31] в своїх дослідженнях стверджує, що політична еліта України, до якої належав і О. Шліхтер, протягом 20-30-х років втрачала своє автономне становище, стала лише складовою частиною загальносоюзної і "продовжувала далі йти в фарватері сталінського флагамену й обмеженої самостійності" [30, с. 480]. Аналізуючи події в українському селі у 1932-1933 роках, що мали наслідком голодомор, дослідник відмічає, що ці події стали най ганебнішою сторінкою політичної еліти загалом, та політичних біографій окремих діячів, керівників України, в тому числі й О. Шліхтера. "... вони були вражені розмахом тієї трагедії, яку переживав український селянин, але підкоряючись партійній дисципліні та опікуючись власним становищем в політичній еліті УСРР та СРСР, продовжували брати активну участь в антинародній справі" – зазначає автор [31, с. 38].

Для сучасних дисертаційних досліджень актуальними є проблеми аграрної політики більшовицької та радянської влади. Аналіз дисертацій як історіографічного джерела дозволяє ґрунтовно та комплексно розкрити процес освоєння істориками складної та багатогранної політики більшовицького та радянського урядів, зокрема ролі та місця в цій політиці О. Шліхтера. Тому окремі аспекти діяльності О. Шліхтера в Україні відображені в дисертаційних роботах Я. Малика [17] та Д. Михайличенка [18]. Ці дослідники, аналізуючи аграрну політику більшовиків в Україні та політику "воєнного комунізму", вивчають діяльність О. Шліхтера у взаємозв'язку з проведенням грабіжницької більшовицької продовольчої політики в Україні. Вцілому, вказані автори досить негативно оцінюють діяльність О. Шліхтера, вважаючи, що в своїй діяльності останній керувався передусім власними інтересами та інтересами московського центру, а не інтересами українського народу, що зрештою привело до голоду 1921-1923 років.

Спогади, свідчення, щоденники, мемуари дають можливість отримати значну кількість інформації щодо О. Шліхтера, його особистісних рис, відносин з іншими діячами. Цінність даного виду джерела, незважаючи на певний суб'єктивізм матеріалу, що викладається в ньому, полягає в тому, що з них можна почерпнути певну інформацію щодо деяких обставин особистого життя,

О. Шліхтера, його світогляду. Особливу цінність щодо особистості О. Шліхтера мають спогади І. Майстренка [16], Н. Суровцевої [27], Н. Полонської-Василенко [22] та щоденники С. Єфремова [8]. І. Майстренко, який деякий час входив до складу КП(б)У і бачив роботу уряду, зокрема наркомату продовольства, критикує більшовицьку продовольчу політику та діяльність Олександра Шліхтера в Україні у 1919 році. Автор зазначає, що методи роботи О. Шліхтера в українському селі не схвалювались боротьбистами, яких на той момент було включено до складу. Як приклад, автор описує конфлікт О. Шліхтера зі своїм заступником П. Любченком з приводу продовольчої політики в Україні на Всеукраїнському з'їзді волвиконкомів в червні 1919 року. Так, П. Любченко виступав проти тих методів і засобів продовольчої політики, які застосовувались в українському селі у 1919 році, оскільки це приводило до руйнування сільського господарства України. Натомість, О. Шліхтер "не маючи аргументів проти Любченка ... розводив демагогію, мовляв, чи давно ви, боротьбисти, стали на радянські позиції?" Тобто І. Майстренко засвідчив той факт, що О. Шліхтер взяв активну участь у боротьбі між різними угрупованнями в уряді УСРР, яка найбільш виразно проявилась в конфлікті більшовиків з боротьбистами [16, с. 55].

Надія Суровцева, яка працювала редактором-референтом при наркоматі іноземних справ, який на той час очолював О. Шліхтер, навпаки, не схильна негативно оцінювати його особистість. Вона в своїх спогадах подає багато цікавих фактів щодо особистісних якостей останнього. Н. Суровцева зазначає, що серед більшовицького керівництва України О. Шліхтер користувався значним авторитетом, але при цьому при спілкуванні з підлеглими та рядовими партійцями "тримав себе просто", не був "пуританом хоча почав звикати до утвореного канонізованого образу ідеального старого партійця" [27, с. 178-182]. Н. Полонська-Василенко та С. Єфремов, аналізуючи проблему реорганізації Всеукраїнської академії наук, також розглядають діяльність О. Шліхтера в цьому процесі. Н. Полонська-Василенко згадувала, що "О.Г. Шліхтер був завжди далекий від науки. ... Він посідав вищі пости в Наркомзаксправ, потім в Наркомземі, але десь посковзнувся ... Так партія "зіслала" Шліхтера до ВУАН. В Академії Шліхтер залишався безбарвною фігурою і був маріонеткою в руках партії" [22, с. 65]. Подібно до неї, С. Єфремов також схильний негативно оцінювати діяльність О. Шліхтера у Всеукраїнській академії наук. В своєму щоденнику від 26 жовтня 1926 року він зазначив: "Здається, таки серйозно хочуть нам підкинути академіком (!) Шліхтера... Комуністам конче хочеться підкинути нам когось ізпоміж себе, а так як учених у них нема, то думають абикого" [8, с. 421]. Зрештою С. Єфремов робить висновок, що такою політикою призначення партійців на наукові посади "перегортуються сторінка за сторінкою в історії ганьби нашої Академії" [8, с. 421].

Українська зарубіжна історіографія також лише побічно торкається питання діяльності О. Шліхтера в Україні. Особливу увагу істориків діаспори привертали ті постаті, які були призначені московським більшовицьким урядом для утвердження більшовицького режиму в Україні. Починаючи з 1930-х років, зарубіжні історики, оперуючи широкою джерельною базою, починають більш ґрунтовне дослідження подій 1917-1930-х рр. В цей час ними було подолано методологічну і концептуальну обмеженість радянської і народницької історіографії, які абсолютизували, або були схильні абсолютизувати класовий підхід до проблем та ролі вузько-соціальної боротьби. В дослідження було введено більш широкі аспекти проблеми, теми розглядаються з

точки зору їх значення для етнічної та державницької історії українського народу.

На увагу заслуговує робота Є. Пастернака [19] щодо наслідків більшовицької продовольчої політики в Україні. Він цілком справедливо пише, що більшовики під тиском денікінських військ не сподівались надовго затриматись в Україні. А тому Ленін, не гаючи часу і в січні 1919 року "призначив в Україну комісара постачання хліба О. Шліхтера, який здійснюючи продрозверстку повинен був зібрати для Росії 50 млн. пудів хліба" [19, с. 74]. Однак цю квоту не було виконано, оскільки вже в липні того ж 1919 року Денікін окупував більшу частину України. Все ж, незважаючи на недовге перебування в Україні, діяльність О. Шліхтера у 1919 році, на думку автора, мала значні негативні наслідки для економічного становища України. Дослідник зазначає, що: "акція продрозверстки і суцільний спротив в Україні проти грабунку хліба мали далекойдучі наслідки в історії українського народу під большевиками" [19, с. 75]. Безпосереднім наслідком продовольчої політики в 1917-1921 рр., автор традиційно вважає голод 1921-1923 рр., який охопив переважно чинном південні губернії України, оскільки звідти було вивезено той хліб, так званий "залізний фонд", який завжди зберігався в громадських коморах на випадок посушливих років. Конфісковуючи цей хліб ані більшовицький уряд, ані О. Шліхтер, як виконавець їхньої політики, переконує автор, брали "ризик неурожайних років на себе, або ж просто, не думали про це" [19, с. 75].

Слід відзначити також роботи Г. Костюка [10] та Ф. Пігідо [20], які, розглядаючи функціонування КП(б)У в тридцятих роках, досліджують і діяльність безпосередніх організаторів терору в лавах комуністичної партії України. Серед інших, ці дослідники говорять і про О. Шліхтера, в цілому негативно оцінюючи окремі аспекти його діяльності. Так, Г. Костюк, розглядаючи питання причин та наслідків голодомору в Україні у 1932-1933 роках, звертає увагу на те, що на III Всеукраїнській партійній конференції, що відбувалась 6 липня 1932 року, серед інших виступив і О. Шліхтер. Автор зазначає, що О. Шліхтер в своєму виступі, говорячи про причини неврожаю, поруч з традиційним звинуваченням селян у "шкідництві" та "опорі куркульських сил", відзначає і економічні причини неврожаю. Г. Костюк вважає, що О. Шліхтер намагався на цій конференції звернути "увагу на економічну сутність "прориву", подумати над "що", а не "хто", над способами організації господарства, про зацікавленість виробника", однак йому це не вдалося. Зрештою автор робить висновок, що представники Й. Сталіна, вислухавши доповіді, подібні до тих, які були виголошені О. Шліхтером, дали зрозуміти українському керівництву, що жодних поступок вони йому не зроблять. Разом з тим "вони збагнули, що вся парторганізація України має до певної міри інший погляд на становище, що склалося, і навіть довірені керівні кадри України просякнуті почуттям не лише політичної, а й економічної своєрідності та окремішності Української союзної держави" [10, с. 132].

Подібно до Г. Костюка, Ф. Пігідо відзначає, що О. Шліхтер бачить причини катастрофи, що склалась в 1932 році "в невідповідності економічних настанов "нового курсу" і спроможностей сільського господарства України" [20, с. 111]. Разом з тим, автор вкрай негативно оцінює діяльність О. Шліхтера під час реорганізації ВУАН. Ф. Пігідо слушно зауважив, що введення О. Шліхтера та інших членів компартії як академіків в травні 1929 року до складу ВУАН, призвело до розгрому останньої та утворення на її місці Академії наук

Української СРР "як ідеологічної філії Всесоюзної Академії наук" [20, с. 101].

Підводячи підсумки аналізу історіографії, присвяченої постаті О. Шліхтера, можемо констатувати, що, на сьогоднішній день маємо досить невеликий об'єм праць, присвячених зазначеній проблематиці. Більшість представлених нами авторів лише побіжно зупиняються на аналізі його діяльності в Україні. Але, на відміну від радянських істориків, які намагались всіляко возвеличувати і прикрасити діяльність останнього та наслідки цієї діяльності, сучасні вітчизняні та зарубіжні історики схильні більш критично іноді вкрай негативно оцінювати дії О. Шліхтера в Україні. Все ж наявна історіографічна база включає всі основні групи носіїв інформації (загальні праці, монографічні дослідження, дисертаційні дослідження, статті). Вцілому ці роботи всебічно характеризують діяльність О. Шліхтера в Україні, а окремі факти, судження, висновки, узагальнення цих дослідників можуть бути використані при комплексному вивченні даної проблеми.

1. Большая советская энциклопедия: В 30 т. /Под ред. А.М. Прохорова / Н.К. Байбанов, В.Х. Василенко, Л.М. Володарский и др. – Т. 29. Чачан – Экс-леБен. – М., 1978. 2. Борисов В.І. Продовольча політика на Україні. (1917-1920). / В.І. Борисов. – Луганськ, 1991. 3. Великая Октябрьская социалистическая революция: энциклопедия. / Под ред. П.А. Голуба, Ю.И. Кораблева, М.Т. Кузнецова, Ю.Ю. Фигатнера. – М., 1987. 4. Вирный Д.Ф. Александр Григорьевич Шлихтер. – К., 1979. 5. Вирный Д.Ф. Жизненный путь большевика. О А.Г. Шлихтере. / Вирный Д.Ф. – М., 1960. 6. Дорошко М.С. Большевицька номенклатура в радянській Україні у 1917-1938 рр.: особливості формування та наслідки діяльності. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. / М.О. Фролов. – Запоріжжя, 2008. 7. Дорошко М.С. Компартино-радянська номенклатура УСРР у 20-30-х рр. XX ст.: соціологічний аналіз. – К., 2004. 8. Єфремов С.О. Щоденники. 1923-1929 / Упорядники О.І. Путько та ін.; Наук. ред. Е.С. Соловей; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського; Ін-т архівознавства. / С.О. Єфремов. – К., 1997. 9. Історія українського селянства: Нариси в 2 т. / [Андрощук О.В., Баран В.К., Веселова О.М. та ін.]; під ред. В.А. Смоля. – Т. 2. – К., 2006. 10. Костюк Г. О. Сталінізм в Україні: Генеза і наслідки: Дослідження і спостереження сучасника. / Переклад з англ. Роксани Харчук. / Г.О. Костюк. – К., 1995. 11. Кульчицький С.В. Становлення основ соціалістического укладу життя крестьянства

УСРР. / С.В. Кульчицький, С.Р. Лях, В.И. Марочко. – К., 1988. 12. Кульчицький С.В. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення / С.В. Кульчицький. – К., 2008. 13. Кульчицький С.В. Рік "великого перелому". / С.В. Кульчицький. – К., 1991. 14. Кульчицький С.В. УСРР в добу "воєнного комунізму" (1917-1920): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. / С.В. Кульчицький – К., 1994. 15. Лоцицький В. Політбюро ЦК Компартії України (1918-1991): історія, особи, стосунки. / В.С. Лоцицький/ Центральний державний архів громадських об'єднань України. – К., 2005. 16. Майстренко І. Історія мого покоління: Спогади сучасника революційних подій в Україні. / І. Майстренко – Едмонтон, 1985. 17. Малик Я. Й. Насадження радянського режиму в українському селі (жовтень 1917-1920 рр.): Дис... доктора істор. наук. / Малик Я.Й. – Львів, 1997. 18. Михайличенко Д.Ю. Політика "воєнного комунізму" і українське селянство, 1919: Дис. канд. істор. наук: 07.00.01 / Д.Ю. Михайличенко. – Х., 2002. 19. Пастернак С. Україна під большевиками (1919-1939): Спроба історичної студії. / Євген Пастернак. – Рівне, 2006. 20. Пігідо Ф. Україна під большевицькою окупацією: Матеріали до історії боротьби українського народу в 1920-30-х роках. / Ф. Пігідо. – Мюнхен, 1956. 21. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / Редколегія: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К., 2003. – Т. 3. Утвердження радянського ладу в Україні (1921-1938) / С.В. Кульчицький (кер. Ю.І. Шаповал, В.А. Греченко та ін.). – 2003. 22. Полонська-Василенко Н.Д. Українська академія наук (Нарис історії). / Н.Д. Полонська-Василенко. – К., 1993. 23. Радянська енциклопедія історії України: В 4 т. / Гол. Ред.. А.Д. Скоба, ред. Б.М. Бабій, С.М. Бібіков, О.А. Бородин, І.О. Гуржій та ін. – Т. 4. – К., 1972. 24. Рибалка І.К. Відновлення радянської влади на Україні (1918 – 1919). / І.К. Рибалка. – Х., 1957. 25. Сергійчук В.І. Як нас морили голодом. / В.І. Сергійчук. – К., 2006. 26. Солдатенко В.Ф. Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника. / В.Ф. Солдатенко. – К., 2002. 27. Суровцева Н.В. Спогади. / Н.В. Суровцева. – К.: В-во Олени Теліги, 1996. 28. Український хліб на експорт: 1932-1933. / Г. Боряк, Р. Круцик, Ю. Куляс, В. Лоцицький. / За заг. ред. В. Сергійчука. – К., 2006. 29. Фролов М. О. Номенклатурна еліта України та соціально-політичні джерела її формування у 1920-1930-х рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. / Фролов М.О. – Запоріжжя, 2008. – Вип. XXIII: Політична еліта в історії України. 30. Фролов М.О. Компартино-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923-1928 рр. / М.О. Фролов. – Запоріжжя, 2004. 31. Фролов М.О. Компартино-радянська еліта в УСРР (1917-1922 рр): становлення та функціонування. / М.О. Фролов. – Запоріжжя, 2003. 32. Хміль І. В. Трудяче селянство України в боротьбі за владу Рад. – К.: Наукова думка, 1977. 33. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. № 39. – Оп. 4. – Спр. 236. 34. Шліхтер О.Г. Вибрані твори. / Шліхтер О.Г. – К., 1959. 35. Шліхтер О.Г. Твори: В 4 т. / О.Г. Шліхтер. / Всеукраїнська асоціація марксо-ленінських науково-дослідних інститутів. Аграрний інститут. – Х., 1932. – Т. 1. 36. Шліхтер О. За большевицьку непримиренність в теорії // Большевик України. / О. Шліхтер. – 1933. – №. 5-6.

Надійшла до редколегії 17.02.10

А. Сергієнко, асп.

ВІДКРИТТЯ ЄПАРХІЙ ТА ЗМІНИ В СИСТЕМІ ЄПАРХІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

В статті розглядаються умови відкриття нових єпархій на території Російської імперії та становище єпархіальних архієреїв в другій половині ХІХ ст.

In the article are investigated conditions of opening of a new dioceses and a condition of diocesan bishops on the territory of the Russian empire in the in the second part of XIX century.

У ХVІІІ – ХІХ столітті на європейській частині Російської імперії спостерігається рівномірне розміщення православного населення, ці моменти пояснюються в більшій мірі тим, що населення європейської частини імперії, в більшості, було православним. В той час як в азійській частині Російської імперії, яка в зазначений період відзначалась стрімким збільшенням, православне населення було розпорошеним та змішувалось з іновірцями. Кількість православного населення збільшилась на 1,600.000 віруючих, після ліквідації греко-католицької церкви на Правобережній Україні (1839 р.).

Питання відкриття нових єпархій на території імперії, становище духовенства та єпархіальних архієреїв в тому числі, діяльність уряду в цьому напрямку частково

були розкриті в узагальнюючих працях по історії Російської церкви [14], а також стали предметом дослідження в роботах О.І. Конюченко [5], Б.М. Миронова [6]. Метою даної статті є висвітлення становища єпархіальних архієреїв та показати умови відкриття нових єпархій на території Російської імперії у зазначений період.

На території Російської імперії в 1861 р. нараховувалося 58 єпархій, в 1871 – 60, 1881 – 59, 1891 – 61 [13].

Збільшення кількості єпархій з другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. проходило на окраїнах Російської імперії в трьох напрямках: східному – Західний Сибір, Східний Сибір, Приамур'я, південному – Кавказ, Південна Україна, західному – Фінляндія.